

DARIUSZ ADAMCZYK
Skarżysko-Kamienna, UJK

WYCHOWANIE RELIGIJNE W RODZINIE

1. Cel – 2. Zadania – 3. Kierunki – 4. Formy – 5. Trudności – 6. Błędy –
7. Warunki – 8. Podsumowanie

Wychowanie religijne stanowi zespół czynności, których celem jest pogłębianie więzi łączących człowieka z Bogiem. Pojęcie to używane jest w rozumieniu „wychowania w określonej religii”. W Polsce wychowanie religijne jest utożsamiane z wychowaniem chrześcijańskim, czy wychowaniem w wierze. Używa się tych pojęć zamiennie. Spowodowane to zostało sytuacją, w jakiej znalazła się teoria wychowania religijnego po II wojnie światowej¹.

Wychowanie to całokształt sposobów i procesów pomagających człowiekowi odnajdywać się w swoim człowieczeństwie i rozumieć je. Religijność jest jedną z naturalnych dyspozycji człowieka. Polega ona na odkrywaniu transcendencji, rzeczywistości, która jest racją wszystkiego, co nas otacza. Wychowanie religijne jest niejako przygotowaniem do wiary². O ile wychowanie jest wspieraniem człowieka w jego rozwoju osobowym, to wychowanie religijne należy rozumieć jako odwoływanie się w tym procesie do religii. Im bliższe związki wychowania z religią, tym pełniejszy rozwój osobowy człowieka³. Na potwierdzenie tej tezy można przywołać słowa rumuńskiego religioznawcy M. ELIADEGO:

---

¹ Por. R. CHAŁUPNIAK, „Wychowanie religijne” czy „wychowanie chrześcijańskie”?, w: R. CHAŁUPNIAK, J. KOSTORZ (red.), *Wychowanie religijne u progu trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa*, (Opolska Biblioteka Teologiczna 44), Opole 2001, s. 231; S.H. ZARĘBA, *Współczesne uwarunkowania religijnego wychowania w Polsce*, w: CHAŁUPNIAK, KOSTORZ (red.), *dz. cyt.*, s. 117nn; S. DZIEKOŃSKI, *Wychowanie religijne*, w: R. CHAŁUPNIAK, J. KOCHEL, J. KOSTORZ, W. SPYRA (red.), *Wokół katechezy posoborowej. Księga pamiątkowa dedykowana ks. biskupowi Gerardowi Kuszowi, wykładowcy Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, z okazji 65. rocznicy urodzin*, (Opolska Biblioteka Teologiczna 70), Opole 2004, s. 438.

² Por. J. TARNOWSKI, *Znaczenie pedagogiki Janusza Korczaka dla współczesnego wychowania religijnego*, Znak 8–9 (1980), s. 995n.

³ Por. K. OLBRYCHT, *Wychowanie religijne w świetle myśli Karola Wojtyły*, „Roczniki Teologiczne” 2 (1999), s. 229.

Doskonale świecka egzystencja nie istnieje. Niezależnie od tego, do jakiego stopnia człowiek zdesakralizował świat, niezależnie od tego, jak silna była jego decyzja zmierzająca do prowadzenia życia świeckiego, i tak nigdy się mu nie uda całkowicie odrzucić zachowania religijnego. (...) nawet radykalnie zdesakralizowana egzystencja wykazuje jeszcze ślady religijnego wartościowania świata⁴.

Wychowanie religijne jest uwrażliwianiem człowieka na rzeczywistość, która jest poza nim i która nadaje sens jego egzystencji. W takim wychowaniu zostają udostępnione wychowankowi podstawowe doświadczenia ludzkie, takie jak doświadczenie miłości, zaufania, przebaczenia i inne⁵. Tym, co odróżnia wychowanie religijne od każdego innego, jest element transcendencji. Z tej perspektywy obejmuje ono człowieka. Nie ogranicza się jedynie do zachowania przez człowieka religijnych zasad, ale jest wychowaniem do dojrzałego człowieczeństwa we wszystkich możliwych aspektach w perspektywie transcendencji. Istotą wychowania religijnego, opartego na Ewangelii, jest pomoc młodym ludziom w ich drodze ku dojrzałości ludzkiej. Chodzi tu o całościowe wychowanie człowieka z uwzględnieniem wartości ponadczasowych⁶.

1. Cel

Na pojęcie wychowania religijnego składa się wiedza o Bogu, o kulcie wobec Boga obejmującym formy indywidualne i społeczne, a także zasady postępowania ludzkiego, zgodnie z wolą Boga. Celem wychowania religijnego jest religijność wychowanka. Religijność jest relacją człowieka do Boga. Dzięki tej cnotcie ludzie są zdolni do oddawania czci Bogu, do życia zgodnego z Jego wolą, którą objawił w Piśmie Świętym. Na religijność składa się światopogląd, wiedza zdobyta w rodzinie, na lekcjach religii oraz przez samokształcenie, moralność wyływająca z Bożego objawienia, obrzędy religijne. W życiu człowieka te parametry religijności wpływają na szlachetność postępowania. Są one pomocne we wzrastaniu człowieka ku dobru. Religijność ogarnia zarówno zewnętrzną, jak i wewnętrzną sferę życia człowieka⁷.

Wychowanie religijne stawia sobie za cel uwrażliwienie człowieka na to, co jest poza dostrzegalnym światem i co nadaje mu sens⁸. Chodzi o oddziaływanie na dziecko, celem poznania przez nie Boga. Celem takiego wychowania jest formacja

⁴ Por. M. ELIADE, *Sacrum i profanum. O istocie religijności*, tł. B. Baran, Warszawa 1996, s. 17.

⁵ Por. R. SAUER, *Wychowanie religijne w rodzinie*, Znak 8–9 (1980), s. 940n.

⁶ Por. J. GAIDA, *Istota wychowania religijnego*, w: CHAŁUPNIAK, KOSTORZ (red.), *dz. cyt.*, Opole 2001, s. 136nn.

⁷ Por. J. ŚLEDZIANOWSKI, *Wychowanie religijne a kultura życia rodzinnego*, w: TENŻE (red.), *Kultura pokoju w rodzinie i przez rodzinę*, Kielce 2000, s. 112nn.

⁸ Por. SAUER, *art. cyt.*, s. 940.

dziecka do oddawania Bogu czci, miłości Boga i bliźniego, chęci czynienia dobra, aby osiągnąć wieczne zbawienie w zjednoczeniu z Bogiem. Proces wychowania religijnego powoduje wtajemniczenie człowieka w życie religijne. Tylko takie życie może ukazać w pełni sens ludzkiej egzystencji i ostateczny cel życia człowieka. Wychowanie religijne łączy się szczególnie z życiem doczesnym człowieka. Odnosi się jednak do sensu życia i celu ostatecznego. Człowiek religijny upodabnia się do Boga. Został stworzony na Jego obraz i podobieństwo. Przez praktyki religijne oddaje Bogu należną Mu cześć. Dzięki wychowaniu religijnemu dziecko bierze udział w życiu religijnym. Otwiera się na rzeczywistość transcendentną, duchową. Patrzy na życie nie tylko w jego wymiarze doczesnym, ziemskim, ale także na jego wymiar pozaziemski, wieczny⁹.

Wychowanie religijne oznacza, że uczę swoje dziecko, że nie można uderzyć żadnego człowieka w twarz ani nie można naumyślnie zranić innej żywej istoty, a więc ani dręczyć zwierząt, ani niszczyć roślin, ponieważ byłoby to uderzeniem w twarz samego Stwórcy. Stworzenie to suknia Jego wspaniałości, którą splamię, gdy będę w niej widział jedynie mój zysk¹⁰.

Celem nadrzędnym wychowania religijnego jest to, aby dziecko uwierzyło i pokochało Boga całym sercem. Dlatego należy kształtować w świadomości dziecka obraz Boga kochającego i zapewniającego bezpieczeństwo. Wychowanie religijne ma na celu zespolenie dziecka z Bogiem poprzez coraz lepsze poznawanie Go, życie w łasce i dawanie o Nim świadectwa w życiu¹¹. Chodzi o wprowadzanie dziecka w prosty i surowy styl życia. Jan Paweł II podkreśla, że więcej wart jest człowiek z racji tego kim jest, niż ze względu na to, co posiada. Bezinteresowna służba innym, zwłaszcza wobec potrzebujących, powinna być troską rodziców w wychowaniu swoich dzieci¹².

2. Zadania

Na początku to rodzice mają szczególny udział w wychowaniu religijnym dziecka. To oni kształtują dziecko, aby coraz bardziej stawało się podobne do Stwórcy. To właśnie rodzicom przysługuje prawo religijnego wychowania dziecka ze względu na to, że to oni są współpracownikami Boga w stworzeniu dziecka. W chrześcijaństwie rodzice posiadają takie prawo na mocy sakramentu małżeństwa. Wynika to również z sakramentu chrztu świętego, o którego udzielenie dbają rodzice dziec-

⁹ Por. ŚLEDZIANOWSKI, *art. cyt.*, s. 111nn.

¹⁰ W. HOFFSÜMMER, *Bóg i dziecięcy świat. Wychowanie religijne dzieci w wieku przedszkolnym i w szkole podstawowej*, Kielce 2000, s. 55.

¹¹ Por. P. POREBA, *Rodzina chrześcijańska „małym Kościołem”*, w: F. ADAMSKI (red.), *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, Kraków 1982, s. 187.

¹² Por. JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostołska Familiaris consortio*, Rzym 1981, nr 37.

ka¹³. Prawo do religijnego wychowania dziecka przez rodziców podkreślają ojcowie Soboru Watykańskiego II. Każdej rodzinie przysługuje uprawnienie do swobodnego organizowania życia religijnego pod kierunkiem rodziców¹⁴. W *Katechizmie Kościoła Katolickiego* czytamy:

Poprzez łaskę sakramentu małżeństwa rodzice otrzymali zadanie i przywilej ewangelizowania swoich dzieci. Możliwie jak najwcześniej powinni wprowadzać swoje dzieci w tajemnice wiary, której są dla nich „pierwszymi zwiastunami”. Od wczesnego dzieciństwa powinni włączać je w życie Kościoła. Rodzinny styl życia może rozwijać zdolność do miłości, która na całe życie pozostanie autentycznym początkiem i podporą żywej wiary¹⁵.

Jednym z najważniejszych zadań wychowania religijnego wydaje się być uwrażliwienie zaufania. Rodzice wspierają zaufanie przez okazywanie go dziecku. Chodzi tu o wzajemne relacje rodzice – dziecko. Jest to niezbędny warunek zaufania Bogu. Istotnym zadaniem jest także umocnienie własnego „ja”. Człowiek powinien odnaleźć drogę do samego siebie i nawiązać kontakt z innymi ludźmi. Dopiero wówczas może przystać na propozycję miłości i zbawienia, jaką daje Bóg¹⁶.

Istotne jest także uzdolnienie do życia we wspólnocie. Religia zawsze istnieje w postaci wspólnoty. Wychowanie religijne zawsze będzie wychowaniem społecznym. W związku z tym potrzebne jest budzenie odpowiedzialności za innych. Chodzi tu o uwrażliwianie dzieci na potrzeby innych, aby umiały się dzielić. To czyni życie bogatszym i radośniejszym. Trzeba budzić radość z czynienia dobra. Święty Paweł pisze, że „radosnego dawcę miłuje Bóg” (2 Kor 9,7). Wyrzeczenie udaje się wtedy, gdy wychowawcy dają dobry przykład. Asceza konsumpcyjna ma służyć potrzebującym. Jest to sens postu i związanej z nim ofiary¹⁷.

Ważnym zadaniem wychowania religijnego jest nauka skupienia, podziwu i wdzięczności. Należy uczyć dziecko odkrywać ciszę i podziwiać rzeczy, zdumiewać się tym, co pozornie oczywiste. Trzeba wyczulać dziecko, że w tej rzeczywistości ukrywa się poważna tajemnica. W ten sposób dziecko może uwrażliwiać się na świat jako dar Boży, za który Mu dziękuje. Otwiera się wówczas także na sens rzeczywistości. Dziecko nie powinno się zadowalać tylko zewnętrzną stroną rzeczywistości. Należy uczyć je przeżywać transcendencję. Wychowanie religijne to także wychowanie do sprawności językowej. Język służy do porozumiewania się, ale też otwiera rzeczywistość. Chodzi tu o wychowanie do rozumienia i posługiwania się językiem wielowymiarowym. Jest to konieczny element wychowania do modlitwy. W ten sposób zapobiega się również grożącej bezradności językowej w sprawach religii i wiary. Ma to związek z uzdolnieniem do święcenia świąt.

¹³ Por. TENŻE, Adhortacja apostolska *Christifideles laici*, Rzym 1988, nr 62; ŚLEDZIANOWSKI, *art. cyt.*, s. 114.

¹⁴ DWCH 5.

¹⁵ KKK 2225.

¹⁶ Por. SAUER, *art. cyt.*, s. 941.

¹⁷ Por. *tamże*, s. 941n.

W święcie człowiek afirmuje boską istotę świata. Poprzez zewnętrzną warstwę dochodzi do głosu głębszy kontekst sensu. Dorośli nie powinni karłowacieć w obchodzeniu świąt, aby naturalny zmysł świętowania u dziecka nie uległ osłabieniu czy stopieniu¹⁸.

Wychowanie religijne wymaga podjęcia wielu zadań. Istotne znaczenie ma modlitwa, praktyki ascetyczno-pokutne, zasady etyczne, potrzeba samodoskonalenia człowieka przy współpracy z Bogiem, jak również wspólnota wiary, czyli Kościół¹⁹. Do zadań wychowania religijnego należy również pomoc w pozytywnym wychowaniu seksualnym. Wychowanie seksualne akceptuje całego człowieka i uzdalnia dziecko do odpowiedzialnej miłości²⁰.

Wychowawczym zadaniom rodziców towarzyszy łaska Boża, wynikająca z powierzonego im przez Chrystusa powołania matki czy ojca²¹. Również JAN PAWEŁ II wzywa rodziców do przekazywania dzieciom życia moralnego i duchowego. Wychowując w wierze swoje dzieci, mają zadbać o wychowanie ich na chwałę Bożą²². W *Karcie Praw Rodziny* czytamy:

Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniem moralnymi i religijnymi, z uwzględnieniem tradycji kulturalnych rodziny²³.

Każdej rodzinie przysługuje uprawnienie do swobodnego organizowania życia religijnego w ognisku domowym pod kierunkiem rodziców, jak również prawo do publicznego wyznawania i głoszenia swojej wiary, uczestnictwa w kulcie publicznym oraz swobodnego wyboru programów wychowania religijnego, bez podlegania z tego powodu jakiegokolwiek dyskryminacji²⁴.

Rodzice winni poczuwać się do obowiązku poznania zasad nauczania religii w rodzinie, poznania odpowiednich ksiązek religijnych, stosownych do stopnia nauczania. Rodzice powinni mieć łączność z kapłanami i oddać się sprawie religijnego wychowania z całą sumiennością, jako zadaniu podstawowemu. Zawsze jednak mają wpajać dzieciom przekonanie, że religia jest wielkim darem Boga, który należy cenić. To wielka łaska, o którą trzeba prosić i zabiegać.

3. Kierunki

Rodzina ma pełnić swoją funkcję wychowania religijnego we wszystkich możliwych kierunkach z pełnym zaangażowaniem wewnętrznym, jakiego wymaga pro-

¹⁸ Por. *tamże*, s. 942.

¹⁹ Por. DZIEKOŃSKI, *art. cyt.*, s. 439.

²⁰ Por. SAUER, *art. cyt.*, s. 942n.

²¹ Por. S. SMOLEŃSKI, *Wychowanie w rodzinie jako przygotowanie do odpowiedzialnego podjęcia powołania chrześcijańskiego*, w: ADAMSKI (red.), *dz. cyt.*, s. 85.

²² Por. JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Familiaris consortio*, nr 28, 38, 51.

²³ STOLICA APOSTOLSKA, *Karta Praw Rodziny*, Rzym 1983, art. 5.

²⁴ *Tamże*, art. 7.

ces wychowawczy²⁵. Głównym kierunkiem wychowania religijnego jest wprowadzenie dziecka w poznanie Boga. Uczenie dzieci poznawania i czci Boga powinno odbywać się już od najwcześniejszych lat życia dziecka. Ten zaszczytny obowiązek przypada przede wszystkim rodzicom. To oni mają przekazać dziecku prawdy wiary w sposób prosty i dostosowany do jego możliwości poznawczych. Rodzice mają przekazać dziecku Boga potężnego, a zarazem kochającego. Mają budować zaufanie dziecka do Boga. Od tego, jaki obraz Boga będzie miało dziecko w dzieciństwie, przekazany w rodzinie, będzie w znacznym stopniu zależeć nawiązywanie przez nie kontaktów z Bogiem w przyszłości²⁶.

Istotnym kierunkiem wychowania religijnego jest wprowadzenie do modlitwy. Jak pisze JAN PAWEŁ II:

Zasadniczym i niezastąpionym elementem wychowania do modlitwy jest konkretny przykład, żywe świadectwo rodziców: tylko modląc się wspólnie z dziećmi, wypełniając swoje królewskie kapłaństwo, ojciec i matka zstępują w głąb serc dzieci, pozostawiając ślady, których nie zdołają zatrzeć późniejsze wydarzenia życiowe²⁷.

Postawę modlitwy na całe życie kształtuje u dziecka przykład modlących się rodziców. To oni powinni wyrabiać w nim postawę, aby modlitwa była dla niego potrzebą życiową i radością. Ważna jest modlitwa wspólna w rodzinie, odmawiana razem z dzieckiem. Dziecko będzie zdolne do nawiązywania osobistego kontaktu z Bogiem, gdy będzie rozumiało modlitwę i przeżywało ją. Ucząc dziecko modlitwy, należy położyć nacisk na poprawne wypowiedanie słów, aby dziecko rozumiało treść modlitwy. Ważne jest także uważne odmawianie modlitwy oraz uświadamianie dziecku jej znaczenia²⁸.

Rodzice powinni pouczyć dziecko, że najważniejsze na modlitwie jest spotkanie i obcowanie z Bogiem. Najważniejszym owocem modlitwy nie jest otrzymanie jakiegoś konkretnego daru, czy spełnienie życzenia. Rodzice powinni starać się ukazać dziecku Boga, który może obdarować, albo też zatrzymać swój dar. Wszystko to jest znakiem Jego miłości i troski o człowieka. To Bóg wie najlepiej, co jest dla człowieka dobre. Człowiek nie zawsze jest w stanie to zrozumieć²⁹. Ważne jest również, aby z modlitwy dziecka nie czynić pokazu przed rodziną, czy znajomymi. Trzeba uszanować osobiste przeżycia dziecka w jego obcowaniu z Bogiem.

²⁵ Por. P. POREBA, *Wychowanie religijne w rodzinie*, w: F. ADAMSKI (red.), *Miłość – małżeństwo – rodzina*, Kraków 1978, s. 415.

²⁶ Por. TENŻE, *Rodzina chrześcijańska „małym Kościołem”*, s. 189; E. OSEWSKA, *Przekaz prawdy o Bogu zadaniem katechezy w rodzinie*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 4 (2001), s. 17.

²⁷ JAN PAWEŁ II, Adhortacja apostolska *Familiaris consortio*, nr 60.

²⁸ Por. POREBA, *Rodzina chrześcijańska „małym Kościołem”*, s. 189n; H. ŁUCZAK, *Świadectwo chrześcijańskie*, Warszawa 1990, s. 133; E. SKIERSKA-MARKOWICZ, *Kształtowanie postawy religijnej dziecka w rodzinie – Kościołe domowym*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 4 (2003), s. 16.

²⁹ Por. POREBA, *Rodzina chrześcijańska „małym Kościołem”*, s. 189n; ŁUCZAK, *dz. cyt.*, s. 133; SKIERSKA-MARKOWICZ, *art. cyt.*, s. 16n.

Potrzeba także wprowadzenia dziecka do liturgii Kościoła. W wychowaniu religijnym chodzi o wyrobienie w dziecku postawy religijnej. Włączenie go w liturgię jest związane z jego praktykami religijnymi i z oddawaniem czci Bogu. Uczestnicząc w życiu liturgicznym, dziecko wrasta w Lud Boży i ma możliwość pełni przeżyć religijnych. Rodzice mają obowiązek przygotowywać dziecko do uczestniczenia w ofierze mszy świętej i do przystępowania do sakramentów świętych. Rodzice muszą wyjaśnić dziecku, na czym polega ofiara i jakie jest jej znaczenie. Istotnym jest tu przykład rodziców. Jeśli oni biorą udział we mszy świętej i przystępują do Komunii św., to dziecko obserwując ich, zainteresuje się zachowaniem rodziców. Będzie zadawało pytania. To najodpowiedniejszy moment, aby przygotować dziecko do przyjęcia Ciała Chrystusa. Szczególnie ważne jest przygotowanie do Pierwszej Komunii św., która jest źródłem i podporą całego życia duchowego. Również związana z tym wydarzeniem pierwsza spowiedź wymaga odpowiedniego przygotowania dziecka. Rodzice powinni ukazać Boga jako kochającego i przebaczącego Ojca, który czeka na spotkanie z grzesznym człowiekiem, aby przywrócić mu pokój wewnętrzny. Istotna jest analiza warunków sakramentu pokuty. Aby wprowadzić dziecko w misterium spowiedzi, warto wykorzystać przypowieść o synu marnotrawnym³⁰.

Do kierunków wychowania religijnego należy również wprowadzenie w światopogląd religijny. W okresie dojrzewania dokonuje się w życiu człowieka proces usamodzielnienia na drodze realizacji wybranych przez siebie wartości. Najistotniejsze z nich to wartości religijne, które tworzą trzon struktury światopoglądowej człowieka. Światopogląd jest motywem podstawowym postępowania człowieka. Światopogląd chrześcijański wiąże się z wiarą w Chrystusa. Postawa chrześcijańska wobec świata wynika z zawierzenia Chrystusowi. Zadaniem rodziców jest stopniowe wprowadzanie dziecka w ten światopogląd, ukazując mu prawdy wiary chrześcijańskiej, a w ich świetle sens życia ludzkiego na ziemi, a także początek świata, stworzenie człowieka i odkupienie. Tak rozwija się chrześcijańska osobowość dziecka. Ma ona podstawę w Bogu i kształtuje się w wychowaniu rodzinnym³¹.

4. Formy

Wyróżnia się także formy wychowania religijnego. Jedną z nich jest mówienie o Bogu. Powinno zostać utrzymane napięcie między odległością a bliskością Boga. Bóg jest inny od nas, ale wszedł w kontakt z nami. Zbliżył się do nas, nie znosząc jednak dystansu, jaki nas dzieli od Niego. Ważne jest przy tym nawiązywanie do elementarnych doświadczeń dziecka. Nabiera ono wtedy wrażenia, że wszystko,

³⁰ Por. POREBA, *Rodzina chrześcijańska „małym Kościołem”*, s. 190.

³¹ Por. *tamże*.

co robi, w jakiś sposób ma związek z Bogiem. Kolejną formą wychowania religijnego jest wychowanie do modlitwy. Ma to być rozmowa z Bogiem, tak jak dziecko rozmawia z ojcem. Można Mu powiedzieć o wszystkim, co nas dręczy i co nas cieszy, o wszystkim, co przeżywamy. Obraz Boga rysuje się dziecku poprzez opowiadanie zdarzeń biblijnych³².

Wychowanie religijne zakłada także uczestnictwo w nabożeństwach, we mszy świętej. Chodzi o wprowadzenie dziecka w życie Kościoła. Trzeba je do tego przygotować. Inaczej nie będzie zdolne do pełnego udziału w liturgii. Podobnie jest z udziałem w obchodzeniu świąt. Powinny one znaleźć odzwierciedlenie w życiu rodziny. Trzeba dostosować się do okresów liturgicznych³³.

Istotną formą wychowania religijnego jest kształtowanie sumienia i wychowanie do pokuty. Tu również warto odwoływać się do doświadczenia dziecka w związku ze znakiem pojednania. Kształtowanie sumienia zaczyna się już we wczesnym dzieciństwie. Dziecko samo powinno uzyskiwać przebaczenie i być świadkiem pojednania się dorosłych między sobą³⁴. Sumienie jest głosem wewnętrznym, informującym człowieka o godziwości postępowania, bądź też ostrzegającym i niepokojącym. To zdolność rozróżniania przez człowieka dobra i zła w znaczeniu moralnym. Religia, poprzez odwołanie się do żywego i osobowego Boga, daje podstawę i oparcie dla kształtowania sumienia. Wychowanie religijne pogłębia formację sumienia. Sprzyja ukształtowaniu sumienia dojrzałego i odpowiedzialnego³⁵. Wychowawcze działania mają na celu nie tylko rozeznanie przez dziecko, co jest dobre, a co złe, ale też pomoc w odkrywaniu przez nie zobowiązania do czynienia dobra. Należy przy tym uwrażliwiać na autorytet Boga. Z Jego wolą trzeba się liczyć przy zajmowaniu określonych postaw moralnych, ponieważ człowiek nie jest istotą absolutną³⁶.

Właściwym sposobem uwrażliwiania sumienia dziecka jest budzenie ufności do Boga, zapewnianie o Jego dobroci i miłości do ludzi, uświadamianie dziecku, że Bóg najlepiej nas rozumie, zna nasze myśli, słowa i uczynki. Jest zawsze gotów, aby nam pomóc i wybaczyć. W ten sposób kształtuje się obraz Boga. Dziecko, w którym będzie wzrastała miłość do Boga, będzie się starało nie zasmucić Go. Zacznie dostrzegać, że to, co nie podoba się rodzicom, nie podoba się też Bogu. Tak wchodzi ono na drogę dążenia do dobra, a unikania zła. Gdy dziecko jest w stanie odróżnić dobry uczynek od złego, należy wprowadzać w modlitwie wieczornej rachunek sumienia. Chodzi o to, aby dziecko nauczyło się rozpoznawać i uznawać

³² Por. SAUER, *art. cyt.*, s. 947; ŁUCZAK, *dz. cyt.*, s. 133; OSEWSKA, *art. cyt.*, s. 17.

³³ Por. SAUER, *art. cyt.*, s. 947.

³⁴ Por. *tamże*.

³⁵ Por. S. OLEJNIK, *Teologia moralna fundamentalna*, Włocławek 1998, s. 261.

³⁶ Por. Z. MAREK, *Wychować do wiary. Zagadnienia wychowania religijnego dziecka w wieku przedszkolnym*, Kraków 1996, s. 110.

popelnione przez siebie winy, a także przepraszać Boga za swoje przewinienia. Warto pamiętać, że błędy w wychowaniu sumienia w pierwszych latach życia dziecka mogą pozostawić swoje ślady w nieprawidłowo ukształtowanym sumieniu w życiu dorosłym. Stąd należy budzić sumienie dziecka od strony pozytywnej, wywoływać wrażliwość na dobroć Boga i budzić pragnienie odwzajemniania się dobrocią³⁷.

5. Trudności

W procesie wychowania religijnego pojawia się wiele trudności. Mogą one być natury podmiotowej lub przedmiotowej. Do trudności natury podmiotowej należą: nieodpowiedzialność rodziców, brak wiedzy religijnej oraz brak umiejętności wychowawczych. Niektórym rodzicom wydaje się, że obowiązek wychowania religijnego dotyczy Kościoła jako instytucji specjalnie do tego przeznaczonej. Przerzucanie wychowania religijnego na Kościół i katechetów w szkole jest wyrazem nieodpowiedzialności i braku świadomości czynnego uczestnictwa w życiu Kościoła. Często towarzyszy temu przeświadczenie o prywatnym charakterze życia religijnego³⁸.

Do trudności w wychowaniu religijnym należy także brak wiedzy religijnej. Rodzice wychowujący religijnie swoje dzieci powinni znać prawdy wiary. Powinni umieć je wyrażać, posługując się odpowiednimi pojęciami, zwłaszcza wtedy, gdy wysuwane są zarzuty pod adresem religii. Osoby kontaktujące się z ludźmi niewierzącymi przeżywają tego typu problemy. Powinny one nauczyć się rozwiązać je w domu rodzinnym i rozwiewać wątpliwości dotyczące postawy religijnej. Brak wiedzy religijnej rodziców utrudnia proces wychowania religijnego dziecka i kształtowanie jego światopoglądu³⁹.

Kolejna trudność to brak umiejętności wychowawczych. Wychowanie religijne jest sztuką, której trzeba się nauczyć. Wymaga ono taktu i umiejętności, wyrozumiałości i cierpliwości ze strony rodziców–wychowawców. Rodzice muszą stosować metody odpowiednie dla wieku dziecka. Szczególne trudności występują w okresie dojrzewania dziecka. Nurtują je wtedy problemy, wobec których często rodzice są bezradni, unikają tematyki religijnej, a jeśli są zmuszeni do zabrania głosu, czynią to w sposób niewłaściwy. Brak odpowiednich metod i środków wychowawczych sprawia, że nawet religijność rodziców nie wpływa dodatnio na religijność ich dzieci⁴⁰.

---

³⁷ Por. H. WISTUBA, *Wychowanie religijne małego dziecka w rodzinie*, w: ADAMSKI (red.), *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, s. 216n; OSEWSKA, *art. cyt.*, s. 17n.

³⁸ Por. POREBA, *Rodzina chrześcijańska „małym Kościołem”*, s. 194.

³⁹ Por. *tamże*, s. 194n.

⁴⁰ Por. *tamże*.

Trudności w procesie wychowania religijnego mogą być również natury przedmiotowej. Należą do nich: brak więzi z parafią, nieobecność rodziców w domu oraz rozdźwięk między instytucjami wychowawczymi. Utrudnienie dotyczące braku więzi z parafią występuje szczególnie w dużych parafiach wielkomijskich. Można temu zaradzić poprzez zaangażowanie się rodziców w działalność parafii. Trudno w ogóle mówić o wychowaniu, gdy nieobecni są wychowawcy. Rodzice pracujący poza domem, wracając zmęczeni po ciężkim dniu pracy, często nie są w stanie zajmować się sprawami religijnymi swoich dzieci. Poważną trudnością jest również rozdźwięk między instytucjami wychowawczymi. Chodzi tu o ateistyczne oddziaływanie na dziecko środowiska szkoły czy środków społecznego przekazu⁴¹.

6. Błędy

W wychowaniu religijnym mogą także występować błędy. Nie można utożsamiać wychowania religijnego z „wycuczeniem pacierza” na pamięć, jak wierszyka. W ten sposób następuje opóźnienie wprowadzenia dziecka w kontakt z Bogiem do momentu, w którym będzie ono w stanie zapamiętać tekst modlitwy. Istnieje tu również niebezpieczeństwo wycuczenia zbyt długich, niezrozumiałych tekstów dla dziecka. Są one również trudne do wymówienia przez dziecko. W ten sposób dziecko zostaje narażone na przyjęcie postawy formalistycznej. A jedynie werbalne podejście do modlitwy może utrudnić spontaniczne odnoszenie się dziecka do Boga⁴².

Przekaz wiedzy religijnej nie może wiązać się z neurotycznym oddziaływaniem na uczucia dziecka. Nie wolno straszyć dziecka Bogiem, śmiercią czy piekłem. Nie należy straszyć małego dziecka karą Bożą. Powoduje to deformację dopiero co zarysowującego się obrazu Boga u dziecka. Zaczyna ono widzieć Boga jako okrutnego i skłonnego do niesłusznego karania. Może to wzbudzić lęk u dziecka wobec Boga. Wtedy będzie mu trudno uwierzyć, że Bóg może być dobry. W związku z tym unika kontaktu z Bogiem i traci chęć do modlitwy⁴³. Należy zatem wyzbywać się infantylności i przesadnej antropomorfizacji podczas wyjaśniania dziecku pojęć religijnych⁴⁴.

Chodzi o to, aby przedstawić Boga, który rzeczywiście jest treścią chrześcijańskiego orędzia. Bóg nie jest ani straszliwym sędzią, ani dobrotliwym staruszkiem z baśni. Bóg jest potężny, ale zarazem miłosierny. Należy odróżnić Boga od ludz-

⁴¹ Por. *tamże*, s. 196.

⁴² Por. WISTUBA, *art. cyt.*, s. 201.

⁴³ Por. *tamże*, s. 216.

⁴⁴ Por. D. KORNAS-BIELA, *Dziecko — wychowanie i kształcenie*, EK 4, k. 548.

kich wyobrażeń o Nim. W wychowaniu religijnym obowiązuje zasada mówienia dziecku prawdy o Bogu. Nie powinno się przekazywać dziecku informacji, które kiedyś trzeba odwoływać. Pomimo zamiłowania dziecka do niezwykłych opowieści, szczególnie około 4–5 roku życia, nie należy wymyślać nie istniejących postaci, nie trzeba też ubarwiać wydarzeń biblijnych. Gdy dziecko będzie odróżniać świat marzeń od rzeczywistości, wtedy odrzuci infantylny przekaz, a także Boga, jako jeszcze jedną bajkę. Przekaz prawdy o Bogu powinien być prosty i poprawny. Każdy dzień przynosi wiele treści, które mogą być przedmiotem religijnej interpretacji⁴⁵. Poważnym zagrożeniem dla człowieka jest uleganie wypaczonym wyobrażeniom na temat Boga i Jego miłości. Wiąże się to z wychowaniem, w którym brak aspektu poprawnej religijności. Błędy w wychowaniu religijnym niosą daleko idące konsekwencje. Może to spowodować zniekształcenie obrazu Boga, a to oznacza, że człowiek wyobraża sobie Boga na własne podobieństwo. Taki człowiek, zamiast wsłuchiwać się w to, co Bóg objawia o sobie, próbuje dostosować Boga do swoich potrzeb i oczekiwań⁴⁶.

7. Warunki

Istotne są także warunki wychowania religijnego. Aby rodzice mogli wychowywać religijnie dziecko, ich samych musi cechować autentyczna religijność. W przypadku rodziców chrześcijańskich chodzi o ich osobowość chrześcijańską. Jest to takie życie i działanie rodziców, które opiera się na wierze, związku z Bogiem w Chrystusie. Rodzice wychowując religijnie swoje dzieci, muszą ukazywać Boga jako najwyższą wartość, której są podporządkowane wszystkie inne. Dzieci patrząc na postępowanie rodziców, przejmują od nich wzorce zachowań. Przekaz prawdy o Bogu ma się tak dokonywać, aby dziecko odkryło w Bogu źródło wszystkich wartości. Dziecko powinno też zobaczyć siebie jako kogoś ważnego i cennego dla Boga i dla rodziców⁴⁷.

Z psychologicznego punktu widzenia, religia jest stosunkiem człowieka do najwyższej wartości. Jak pisze K.G. JUNG, najpotężniejszy czynnik psychiczny jest nazywany Bogiem⁴⁸. Abraham, ojciec narodu żydowskiego, miał takie przeżycie Boga, które przekazał swojemu synowi, Izaakowi. Posłuszny Bogu, był gotowy złożyć w ofierze swojego jedyne, ukochanego syna (por. Rdz 22,1-10). Abraham

---

⁴⁵ Por. OSEWSKA, *art. cyt.*, s. 18n.

⁴⁶ Por. M. DZIEWIECKI, *Antropologiczne podstawy poradnictwa psychologiczno-religijnego*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 3 (2003), s. 53.

⁴⁷ Por. OSEWSKA, *art. cyt.*, s. 16.

⁴⁸ Por. K.G. JUNG, *Psychologia a religia*, tł. J. Prokopciuk, Warszawa 1970, s. 169.

nauczył przez to swego syna, że najwyższą wartością jest Bóg. Był to czyn wychowawczy. Izaak zrozumiał, że Bogu należy podporządkować wszystko, nawet to, co najcenniejsze na tym świecie. Niezbędnym elementem w wychowaniu religijnym jest miłość do dziecka. Klimat miłości musi towarzyszyć wszelkim nakazom, poleceniom, praktykom, które przekazuje się dziecku. Przekazywanie religijności powinno odbywać się w atmosferze serdeczności⁴⁹. Aby pedagogiczne oddziaływanie rodziców było owocne, ich miłość do dziecka musi być prawdziwa. Tylko wtedy mogą oni dotrzeć do wnętrza dziecka. Szansa oddziaływania pedagogicznego rodziców będzie tym większa, im bardziej będą oni uznani i ukochani przez dziecko⁵⁰.

Skuteczność wychowania religijnego zakłada znajomość dziecka i procesu jego rozwoju. Należy uwzględniać indywidualne cechy dziecka. Każde dziecko jest inne, nawet gdy mamy do czynienia z rodzeństwem. Każde ma inny charakter. Dla rodziców wychowanie religijne jest rzeczą trudną. Jest potrzebna znajomość podstawowych zasad wychowawczych. Chodzi o to, aby poznać poszczególne etapy rozwoju dziecka, a następnie dostosować do tych etapów odpowiednie treści religijne. Efektem takiego postępowania będzie poprawne kształtowanie dziecka⁵¹. Trzeba też poznać jego potrzeby, a także metody wychowawcze i zasady wychowania. Poznanie Boga i przeżywanie religijności w życiu jest uzależnione od możliwości psychicznych dziecka, które rozwijają się w nim stopniowo. Przejawy życia religijnego dziecko najpierw rozumie intuicyjnie. Natomiast w miarę rozwoju świadomości dziecka ma ono możliwość coraz lepszego, rozumowego poznania Boga. Od początku włączenia się dziecka w życie religijne rozwój jego religijności i postawy w stosunku do Boga jest uzależniony od przykładu rodziców. Poprzez osobowość rodziców w życiu dziecka rozpoczyna się tworzenie i rozwój osobowości religijnej. Dla dziecka, szczególnie małego, największym autorytetem są rodzice. Jeśli widzi ono rodziców, którzy w codziennym postępowaniu liczą się z Bogiem, to dziecko w sposób niejako naturalny będzie się starało zachowywać podobnie jak rodzice⁵².

Rodzina dziecka, a szczególnie jego rodzice, mają ogromny wpływ na rozwój sfery poznawczej, uczuciowej i dążeńowej. Możliwości poznawcze dziecka, rozwój jego uczuć i dążeń, ma istotny związek z wychowaniem religijnym. Decydującym czynnikiem jest tu religijna postawa rodziców. Szczególnie ważna wydaje się być rola ojca. Gdy ten odgrywa pozytywną rolę w rozwoju uczuć i doznań religijnych

⁴⁹ Por. ŚLEDZIANOWSKI, *art. cyt.*, s. 115nn.

⁵⁰ Por. G. HANSEMAN, *Wychowanie religijne*, Warszawa 1988, s. 84n.

⁵¹ Por. ŚLEDZIANOWSKI, *art. cyt.*, s. 117n.

⁵² Por. PORĘBA, *Rodzina chrześcijańska „małym Kościołem”*, s. 187n; SKIERSKA-MARKOWICZ, *art. cyt.*, s. 14.

dziecka, wtedy jego droga do Boga, który jest Ojcem, jest już stosunkowo prosta. Obraz Boga Ojca kształtuje się w świadomości dziecka przez pryzmat postawy rodziców, a zwłaszcza ojca. Gdy ojciec spełnia właściwie swoją rolę w rodzinie, wtedy łatwo dotrzeć do świadomości dziecka z treściami o najlepszym Ojcu w niebie, tym najbardziej kochającym, który zapewnia poczucie bezpieczeństwa w każdej sytuacji⁵³. Kiedy jednak nie spełnia w rodzinie należycie swojej roli troskliwego i opiekuńczego, kochającego ojca, ale jest despota, czy awanturnikiem, wtedy jego postawa wpływa ujemnie na kształtowanie się obrazu Boga u dziecka. Zwłaszcza małe dziecko, w wieku 3–4 lat, nie potrafi jeszcze oddzielić ojca w rodzinie od Ojca w niebie. Zły ojciec wykrzywia obraz Boga w życiu dziecka. Trudniej jest mu wtedy nawiązać z Bogiem właściwy kontakt⁵⁴.

8. Podsumowanie

Religia ma ogromne znaczenie w życiu człowieka. Obowiązkiem człowieka, wynikającym z jego natury, jest szukanie prawdy w dziedzinie religii. Wychowanie religijne jest budzeniem zdolności człowieka do religijnego bycia w świecie. Chodzi tu o wrażliwość człowieka na *sacrum*. Wiąże się to z potrzebą doświadczenia religijnego. To budowanie postawy szacunku dla religijnego wymiaru ludzkiego życia. To pewna formacja człowieka⁵⁵. Wychowanie religijne to intencjonalne, świadome oddziaływanie na wychowanka, mające na celu rozwój jego osobowości religijnej. W tym mieści się również jego członkostwo i rola w grupie religijnej, przygotowanie do życia społecznego szeroko rozumianego. To wprowadzenie osoby do udziału w życiu grupy religijnej, zorientowanej na byt transcendentny. Pomaga to w nawiązaniu łączności z Bogiem. Wychowankowi ukazuje się wymiar nadprzyrodzony rzeczywistości. W wychowaniu religijnym w zakresie motywacji sięga się do uzasadnień zarówno społeczno-filozoficznych, jak i religijnych, objawionych⁵⁶.

W wychowaniu religijnym ogromne znaczenie ma środowisko. Chodzi o rodzinę, parafię, szkołę, a także o massmedia. Każde z nich ma sobie właściwy zakres obowiązków w tym względzie⁵⁷. W okresie PRL wychowanie religijne było zabronione lub spychane do sfery prywatnej człowieka. Dla ludzi zajmujących ważne stanowiska państwowe wychowanie religijne było utrudnione. Chodziło m.in. o pra-

---

⁵³ Por. ŚLEDZIANOWSKI, *art. cyt.*, s. 118n; OSEWSKA, *art. cyt.*, s. 18.

⁵⁴ Por. PORĘBA, *Rodzina chrześcijańska „małym Kościołem”*, s. 188.

⁵⁵ Por. OLBRYCHT, *art. cyt.*, s. 235.

⁵⁶ Por. J. SŁOMIŃSKA, *Wychowanie religijne w rodzinie. Typy postaw rodziców w zakresie wychowania religijnego*, Warszawa 1984, s. 6.

⁵⁷ Por. DZIEKOŃSKI, *art. cyt.*, s. 440; J. BAGROWICZ, *Środowiska wychowania religijnego*, w: CHAŁUPNIAK, KOSTORZ (red.), *dz. cyt.*, s. 145nn.

cowników UB, wojska, milicji, członków PZPR⁵⁸. Tymczasem wychowanie religijne powinno być zintegrowane z całością wychowania. Dotyczy ono postaw człowieka nie tylko wobec Boga, ale też wobec ludzi i całego świata. Dlatego przez wszystkie sytuacje życiowe dziecko powinno być wprowadzane stopniowo do kontaktu z Bogiem. Oderwanie wychowania religijnego od wychowania w ogólności prowadzi do dwutorowości życia. Czymś innym staje się życie religijne, a czymś innym życie świeckie. Owa dwutorowość życia staje się niebezpieczną deformacją osobowości człowieka⁵⁹.

The religious education in family

Summary

Aim of religious education is religiosity of pupil. It's going about showing sense of human existence and finally aim of human life. It make possible his universal develop. It is showing the whole sense of reality. Law of religious education of children is entitled to parents. Parents quest is education of children on God's glory. They have to teach children cognition and respect for the God. Condition of good religious education is authentic religiosity of parents and atmosphere of love and warmth in relation with a child.

---

⁵⁸ Por. ŚLEDZIANOWSKI, *art. cyt.*, s. 111.

⁵⁹ Por. WISTUBA, *art. cyt.*, s. 202.